

■ SZÉKELY BERTALAN: ZRÍNYI MIKLÓS KIROHANÁSA

A 16. századi török–magyar háborúknak – Buda 1541. évi bevétele, illetve az egri vár megvédelése (1552) mellett – az egyik legnagyobb korabeli nemzetközi visszhangot kiváltó hadi eseménye Szigetvár ostroma és bevétele volt. I. Szulejmán szultán 1566 augusztusában vette ostrom alá a szigetvári várat, melyet Zrínyi Miklós várkapitány és katonái védtek. Bár szeptember 7-én hajnalban meghalt a szultán, a törökök továbbfolytatták a közel egy hónapja tartó ostromot. Zrínyi és megmaradt katonái ugyanazon a napon kitértek a lángokban álló várból, s a törökökre rontva hősi halált haltak.⁸

A férfiakkal együtt harcoló szigetvári vitéz nő története – melyet kötetünkben Peter Krafft *Zrínyi kirohanása Szigetvárból* (I/95. kép) című festményének leírásában mutattunk be – az ostrom évében keletkezett krónikás ének óta hagyományozódott tovább. A 19. század első felében a magyar nyelvű folyóiratok, tankönyvek, ismeretterjesztő kiadványok révén itthon is közzismertté vált. A történettel magyarul először 1816-ban találkozunk,⁸ s 1833-ban felkant a *Regélő* című irodalmi lapban is.⁸ Az ostrom során „minden vitéz oldalán az ő felesége, vagy leánya férjfi ruhában” jelent meg – olvashatjuk egy későbbi, a „nép számára” írt történelemkönyvben,⁸ s a férjruhába öltözött, fegyvert ragadó szigetvári „nők és szüzek” történetét két másik, tudományos igényű monográfia is ismertette.⁸³

Zrínyi Miklós és katonái kirohanásának képzőművészeti ábrázolásaiban a 19. század elejéig nem találkozunk a férfiakkal együtt harcoló nő(k) alakjával, ám az utolsó ostrom legismertebb feldolgozásán, Peter Krafft 1825-ben elkészült nagy méretű festményén (I/95. kép) a várból kirohanó katonák között már feltűnik egy asszony. A férje mellett harcoló vitéz feleség megjelenik továbbá a Krafft festményének hatását mutató, az 1820–1830-as években készített sokszorosított grafikákon is. A katonától búcsúzó nők és gyermekek

először Szeder Fábián *Uránia Nemzeti Almanachjának* illusztrációján (1828) tűnnek fel, köztük Zrínyi felesége, aki a valóságban egyébként nem volt a várból az ostrom idején (III/77. kép).

Székely Bertalan *Zrínyi Miklós kirohanása* című festményén⁸ (III/78. kép) a nőalakok kiemelt szerepet kaptak, ahogy az asszonyok voltak a főszereplői Székely 1867-ben készített *Egri nők* című munkájának (II/64. kép) is. Ez utóbbi téma ikonográfiai hagyományában azonban – mint a műalkotás kötetünkben található leírásában látjuk – a 17. század óta jelen volt a nők ábrázolása. Annak okát, hogy Székely a szigetvári ostrom megfestésekor is hangsúlyos szerepet

III/77 ■ Leander Russ – Johann Neidl: *Zrínyi Miklós búcsúja családjától*. Illusztráció az *Uránia Nemzeti Almanachb* 1, 8 8

adott az asszonyoknak, a történeti és irodalmi hagyományokban kereshetjük, illetve a festőnek a női élet érzelmi mozzanatait, a férfi–nő kapcsolatot, a családi viszonyok iránti érdeklődésében.

A témával Székely – mint egy fennmaradt vázlatán olvasható megjegyzéséből megtudjuk – már 1863-ban foglalkozott. A ceruzával és lavírozott szépiával készített, 100×150 milliméteres vázlatán a festő „pap – haldokló s ágya” megjegyzése mellett a következő szöveg olvasható: „ez márciusból 1863 jó csirájának tetszett.”⁸ Egy másik vázlaton is olyan témamegjelölések szerepeltek, amelyekkel a két évtizeddel később elkészült festményen már nem találkozunk: „pap utolsó kenetet osztva”, illetve „váló a haldoklót”.²⁸⁶ Bár nem tudjuk biztosan, hogy ennek a ceruzavázlatnak a hátoldalán látható nőalak és síró

kislány a Zrínyi-festményhez készült-e, elképzelhető, hogy a nők már ekkor is szerepet kaptak a kompozícióban.

Egy datálatlan színvázlat hátoldalán olvasható, sajnos csak töredékesen megmaradt szavak – „öreg nő”, „ölelkező har[cos]” – nagy valószínűséggel már a végleges kompozíció egyes elemeire találtak.⁸ Ezeken a vázlatokon az alakok még alig ismerhetők fel, csupán a képek bal oldalán bontakozik ki Zrínyinek a kapu előtt álló, karját fel-emelő figurája.

Elképzelhető, hogy a kompozíció átalakulásában, vagyis az utolsó kenetet osztó pap és a haldokló ábrázolása helyett a nők és gyerekek küzdő szerepének hangsúlyosabbá válásában közrejátszott, hogy 1876-ban megjelent Szamosközy István történeti munkájának latin nyelvű kiadása.

III/79 ■ arl ahl *A cimberék ütközete*. Vázlat, 1864

A szerző ebben részletesen leírja, hogyan könnyö-
rög több nemes nő, köztük néhány anya keser-
vesen jajveszékelve, térdre omolva férjéhez, hogy
harcolhasson a törökök ellen, s hogy gyermekei-
ket pajzsként maguk elé tartva hogyan indulnak
azután harcra.⁸⁸ A szigetvári vitéz nők toposzá-
nak ez a változata nagy valószínűséggel a velencei
születésű, az 1570–1580-as években Erdélyben és
Lengyelországban udvari történetíróként tevé-
kenykedő Giovanni Michele Bruto azóta elveszett
kéziratából került át Szamosközy István, illetve
Bethlen Farkas történeti munkájába.⁸ A kegyet-
len jelenetet ugyanakkor Székely nem ábrázolta.
Ahogy az *Egri nők* című festményén is tudatosan
törekedett arra, hogy a férje halálát megbosszuló
asszony „nőies maradjon”, a *Zrínyi kirohásán*
is csak a búcsú fájdalomát jelenítette meg: a fér-
jébe kapaszkodó, térdre omló asszonyt és a gye-
reket, a már harcra indult férfi után kétségbe-
esetten kiáltó anyát s az őt átölelő két gyermeket.
Itt is feltűnik ugyanakkor a vitéz nő motívuma:
a kompozíció közepén egy asszony harcra készen

emel fel egy kardot. A kép jobb szélén álló fiatal
nő is elszántan, sírás nélkül tekint párjára.

Ez a szelídebb, e femisztik s ábrázolásm d
egyébként nem volt kizárólagos a korszak kép-
zőművészetében. Míg Székely tudatosan elke-
rülte a honvédő harcok végszüksége idején a
történetírók által is többnyire legitimált, sőt
követendő példaként említett női kegyetlenség
bemutatását, mestere, a bécsi Képzőművésze-
ti Akadémia professzora, arl ahl *A cimberék
ütközete* című, 1865 körül készült festményén,
mely a rómaiak és a kimberek között a Kr. e.
101-ben lezajlott csatát ábrázolta, kíméletlenül
festette meg, amint az ellenséggel szembeszál-
ló asszonyok gyerekeiket – hogy azok ne kerül-
jenek rabszolgaként a támad k kezére meg-
ölték, majd magukkal is végeztek (III/79. kép).

Székely 1879-ben – a *Vasárnapi Ujság* beszám-
ol ja szerint már biztosan dolgozott a fest-
ményen. 1879 és 1884 között számos vázlatot
készített, melyek közül az egyikkel 1883-ban el-
nyerte a Múcsarnok történelmi festészeti pálya-

díját, az Ipolyi-díjat. 88 -ben még dolgozott a monumentális festményen, melyet először 1885-ben a Műcsarnokban – ahogy a korabeli kritika nehezményezte – egy félreeső, szűk helyen állítottak ki. Az újságíró hangsúlyozta, hogy bár a festményen „a hazaszeretet, a hősiesség tragédiája oly megrázó erejű”, Székely nem annyira a történeti esemény, mint az utolsó útjukra induló várvédők és szeretteik közötti érzelmi kapcsolat bemutatására törekedett. A képnek ezt a tartalmi vonatkozását emelte ki ekfráziszízában Dalmady Győző költő is *Zrínyi Szigetvárt. (Székely Bertalan festménye az országos kiállításon)* címmel:

„Kép van-e előttem, vagy szörnyű valóság?
Nyitják a várkaput. Zrínyi szól: Utánam!
Egy harcos ott viszi a vezér zászlóját...
A hősök indulnak, halálra elszántan.

Hajh, csak indulnának, de a hitves karja
Ezt itt nem ereszti: még egyszer ölelje!
A gyermek is eljött, menni az se hagyja:
Még egy csók ... e nélkül elkárhoznék lelke.

Azt ott szeretője tartóztatja vissza,
Amott meg az anya hű szive reped meg.
Könnyű bátran halni százazrekkel víva,
Nehéz hátrahagyni ennyi drága lelket...”³

■ BENCZÚR GYULA: VAJK MEGKERESZTELÉSE (SZENT ISTVÁN KERESZTELÉSE)

A kiegyezéssel részleges önállóságot nyert magyar állam egyik első nagyszabású megrendelése Benczúr Gyulától Vajk (Szent István) megkeresztelésének jelenete volt.

Az Eötvös József által 1869-ben kiírt történelmi képpályázatot ugyanis ő nyerte, e kompozíció 1870-ben készített vázlatával (III/80. kép). A díjnyertes munka bal oldalán a keresztvíz alá hajoló, ragyogó fehérbe öltözött Vajkot látjuk Adalbert püspökkel és kíséretével, a középtérben Gézát és Saroltot a trónuson, jobb oldalon pedig a pogány papság képviselőit. Két, egymást időben követő és egyben opponáló vallás képviselőinek találkozása ez: az evangélium szellemét hirdető keresztény egyházé, illetve a szomszédos nyugati birodalmakba be-betörő, „szilaj erkölcsű” pogány magyaroké. Benczúr a 100 arany jutalomra érdemes kompozíciót Münchenből küldte haza, ahol a könnyed festésmódnak és a vonzó színhatásnak – a Piloty-iskola erősségeinek – szóla dicséretetek mellett mindjárt figyelemre méltó kritikát is kapott. Maszák H g a *Pesti Napló*ban kompozíciós kifogást emelt: a beavató szertartás, noha erős fény vetül rá, csupán a kép egyik szélét teszi ki, a középtér sötétben marad, míg a néző-

höz közelebbi, ellentett oldalon egy haragvó tekintetű táltos fehér köntöse ismét csak eltereli a figyelmet a „főesemény” jelentőségéről.²⁹⁶ A bíráló rosszallja a pátosz és a komikum keveredése miatt előállt színpadias összhatást is. Az észrevételek végső soron a pályamű elbeszélő jellegét s az ahhoz igazított műfajválasztást nehezményezik. A vázlatnak ez a szerkezeti elgondolása ugyanis a törzsszövetségben élő magyarságnak ekkortájt – és még sokáig – fennálló hitéleti kettősségéről, a régi írásos emlékekben színesen taglalt vallási szinkretizmusáról mesél zsánerszerű felfogásban, a téma által megkívánt emelkedettséget rovására.

A pogány-nomád, illetve a klérus diktálta életmód közötti átmenet mindazonáltal valós és tartós történelmi folyamat volt a régi ezredfordulón, melynek utólagos narratívájában gyakran változik az ősi szokásrend romantikus nosztalgijára és a keresztény univerzalizmusba való, építkező beilleszkedés racionális igénye, mint a magyarság későbbi sorsát más-más módon alakító, eszmei erők. István atyjáról, a korábban már megtért – és trónjára keresztény asszonyt ültető – Gézáról feljegyezték, hogy újdonsült vallási ismeretei még felületesek voltak. Miközben az egy-